

Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting

Geldstress bij jongeren

Een longitudinaal onderzoek naar geldstress bij jongeren

Cora van Horssen, Sanne Lamers, Annette Groen, Nanne Houtsma, Wilco van Dijk, Lotte van Dillen, Nicolas Kurtenbach

Geldstress bij jongeren

Een longitudinaal onderzoek naar geldstress bij jongeren

Auteurs

Cora van Horssen

Sanne Lamers

Annette Groen

Nanne Houtsma

Wilco van Dijk

Lotte van Dillen

Nicolas Kurtenbach

Inhoud

Voorwoord.....	3
Samenvatting en conclusies.....	4
1. Inleiding	7
1.1 Geldstress.....	7
1.2 Factoren die met geldstress samenhangen	9
2. Dataverzameling en analyse.....	12
2.1 Respondenten en werkwijze	12
2.2 Metingen van de variabelen.....	12
3. Resultaten	20
3.1 Data-analyse.....	20
3.2 Analyse 1: Welke factoren hangen samen met de mate van geldstress?	20
3.3 Analyse 2: Welke factoren hangen samen met veranderingen in geldstress?	21
3.4 Analyse 3: Welke factoren hangen samen met positief financieel gedrag?.....	22
3.4.1 Actief sparen	22
3.4.2 Bijhouden van geldzaken	23
3.4.3 Budgetteren	23
3.4.4 Niet lenen voor dagelijkse uitgaven.....	23
3.4.5 Terughoudendheid met uitgaven.....	23
4. Aanbevelingen voor beleid en praktijk	24
Literatuur	26
Bijlage 1 Beschrijving veldwerk.....	29
Bijlage 2 Beschrijving respons	31

Voorwoord

Als je geldzorgen hebt en niet rond kan komen, kan dit grote impact hebben op je leven. Dit geldt ook voor jongeren. Maar liefst 1 op de 5 jongeren van 18 tot 26 jaar heeft te maken met ernstige betalingsproblemen, bleek uit eerder onderzoek van het Nibud.¹ Van alle volwassenen kan 8 procent niet rondkomen. Dit roept de vraag op: hoe zit het eigenlijk met het financiële welzijn van jongeren? En: waarom beweegt de ene jongere zich vrijwel zonder geldzorgen door het leven terwijl andere jongeren juist veel geldstress ervaren?

Om antwoorden te vinden op deze vragen deden wij samen met de Universiteit Leiden onderzoek. Het resultaat van dit onderzoek ligt voor u en laat ook dit keer weer zien dat financieel gedrag ertoe doet. Jongeren die zich financieel minder positief gedragen, hebben vaker geldstress en ervaren minder financieel welzijn. Financiële educatie kan deze jongeren helpen. Want: positief financieel gedrag moet je leren. Tegelijkertijd mogen jongeren uiteraard ook fouten maken. Daarom is de volgende vraag minstens zo belangrijk: hoe kunnen private en publieke partijen jongeren ondersteunen en beschermen zodat zij niet direct in de problemen komen als zij een financieel onverstandige keuze maken?

Dit onderzoek was er niet gekomen zonder financiële ondersteuning van het ministerie van SZW, het ministerie van OCW en Nationale-Nederlanden. Daarnaast was de inhoudelijke betrokkenheid van de leden van de stuurgroep onmisbaar. Zij gaven waardevolle feedback op de tussenproducten en leverden belangrijke input vanuit de praktijk. En uiteraard was dit onderzoek niet mogelijk geweest zonder de inbreng van jongeren.

Dankzij de inzet van deze partijen levert dit rapport een belangrijke bouwsteen voor kennis waarmee we financiële problemen onder jongeren kunnen verminderen en voorkomen.

Cora van Horssen, Nibud
Wilco van Dijk, Universiteit Leiden

¹ Schors, Crijnen & Schonewille, 2019

Samenvatting en conclusies

Geldzorgen hebben invloed op het leven en welzijn van mensen. Door geldstress kan een financieel probleem zelfs eerder groter dan kleiner worden. Dit geldt ook voor jongeren. Jongeren met geldstress en financiële problemen staan bij de start van hun volwassen leven al op achterstand. Daarom is onderzoek naar de mogelijke oorzaken van geldstress zo belangrijk.

In dit onderzoek keken we naar factoren die een relatie hebben met geldstress bij jongeren. Om hier meer inzicht in te krijgen, volgden we van begin 2018 tot eind 2020 een groep jongeren. Deze jongeren volgden bij de start van het onderzoek een mbo-opleiding en zaten in het laatste jaar van hun opleiding. We kozen voor deze specifieke groep jongeren omdat we verwachtten dat zij gedurende het onderzoek voor belangrijke veranderingen en beslissingen zouden komen te staan. In deze rapportage vindt u de resultaten van de overkoepelende analyse van drie meetmomenten tijdens deze onderzoeksperiode.

Dataverzameling en analyse

Op basis van eerder onderzoek naar geldstress, selecteerden we de volgende factoren waarvan we verwachtten dat ze een directe of indirecte relatie hebben met geldstress bij jongeren:

- Financieel gedrag
- Financiële kennis en vaardigheden
- Psychologische kenmerken
- Economische, persoonlijke en welzijnsfactoren

Bovenstaande factoren zijn uitgewerkt en gemeten in de vragenlijst onder mbo-studenten. Vervolgens deden we in drie tussenrapportages verslag van de afzonderlijke metingen. Bij de overkoepelende analyse identificeerden we aan de hand van lasso-regressie (*least absolute shrinkage and selection operator*) een set van factoren die goede voorspellers zijn van geldstress. Ook bleken zij stabiele voorspellers over de jaren heen. Daarbij merken we het volgende op: de term 'voorspellers' verwijst naar variabelen die in een statistisch model zijn opgenomen als voorspellers van een afhankelijke variabele. Dit betekent niet dat deze 'voorspellers' de oorzaak zijn van de afhankelijke variabele. Er is enkel sprake van een verband.

Resultaten

Bij de analyses keken we in eerste instantie naar factoren die het (absolute) niveau van geldstress voorspellen. Vervolgens keken we hoe veranderingen in de geselecteerde factoren samenhangen met veranderingen in geldstress. Ten slotte zochten we in aanvullende analyses antwoord op de volgende vraag: welke factoren vertonen de sterkste relatie met de verschillende types positief financieel gedrag die in het onderzoek zijn meegenomen?

Hieronder vindt u een samenvatting van de belangrijkste resultaten.

Jongeren ervaren meer geldstress naarmate zij minder positief financieel gedrag vertonen

De mate van geldstress onder jongeren hangt samen met hun financiële gedrag. Dat is de belangrijkste conclusie uit de eerste twee analyses. In dit onderzoek ervaren jongeren meer geldstress naarmate ze meer lenen voor dagelijkse uitgaven, minder terughoudend zijn met uitgaven, vaker financiële problemen ervaren en een kleinere financiële buffer hebben. Als we veranderingen zien in hun financiële gedrag, zien we ook veranderingen in

de mate waarin zij geldstress ervaren. Zo ervaren jongeren meer geldstress als zij in het voorgaande jaar minder spaarden, meer leenden voor dagelijkse uitgaven, minder terughoudend waren met uitgaven en een kleinere financiële buffer hadden.

Tabel 1 Geldstress bij jongeren

	Actief sparen	Niet lenen voor dagelijkse uitgaven	Terughoudend met uitgaven	Frequentie financiële problemen	Hoogte financiële buffer
Mate van geldstress		--	--	++	--
Verandering in geldstress T1-->T2	--	--	--		--

Jongeren die actief sparen zijn minder positief over schulden, kunnen beter plannen én hebben een grotere buffer

De belangrijkste factoren die samenhangen met actief sparen zijn: de houding ten opzichte van schulden, de hoogte van een financiële buffer en de mate waarin (cognitieve) planningsvaardigheden zijn ontwikkeld. We zien dan ook dat jongeren meer sparen als zij beter kunnen plannen en een grotere financiële buffer hebben. Jongeren die positiever zijn over schulden sparen juist minder.

Jongeren hebben hun geldzaken beter op orde als zij beter kunnen plannen, een hogere zelfeffectiviteit hebben en minder positief zijn over schulden

De belangrijkste voorspellers voor het op orde houden van geldzaken zijn de houding ten opzichte van schulden, de mate van zelfeffectiviteit (vertrouwen in eigen kunnen), en de mate waarin planningsvaardigheden zijn ontwikkeld. Dit betekent dat jongeren hun geldzaken beter op orde hebben als hun planningsvaardigheden beter zijn ontwikkeld en als hun zelfeffectiviteit hoger is. Is hun houding ten opzichte van schulden positiever? Dan houden zij hun geldzaken juist minder goed op orde.

Jongeren budgetteren meer naarmate zij beter kunnen plannen, een hogere zelfeffectiviteit hebben en een kleinere financiële buffer

De belangrijkste factoren die samenhangen met het wel of niet budgetteren zijn: de mate van zelfeffectiviteit, de mate waarin planningsvaardigheden zijn ontwikkeld en de hoogte van een financiële buffer. We zien dat jongeren meer budgetteren als zij beter kunnen plannen en als zij een hogere zelfeffectiviteit hebben. Ook zien we dat jongeren die meer budgetteren een kleinere financiële buffer hebben.

Niet lenen voor dagelijkse uitgaven en terughoudend zijn met uitgaven hangen negatief samen met de houding ten opzichte van schulden en het ervaren van geldstress

De houding ten opzichte van schulden en de mate waarin jongeren geldstress ervaren zijn de belangrijkste voorspellers voor de gedragingen 'niet lenen voor dagelijkse uitgaven' en 'terughoudend zijn met uitgaven'. We zien dat jongeren die minder lenen voor dagelijkse uitgaven negatiever zijn over schulden en minder geldstress ervaren. Hetzelfde geldt voor 'terughoudend zijn met uitgaven': jongeren zijn meer terughoudend met uitgaven naarmate zij negatiever zijn over schulden en minder geldstress ervaren.

Tabel 2 Financieel gedrag van jongeren

	Actief sparen	Niet lenen voor dagelijkse uitgaven	Terughoudend met uitgaven	Bijhouden van geldzaken	Budgetteren
Attitude t.o.v. schulden	--	--	--	--	
Zelfeffectiviteit				++	++
Planning	++			++	++
Financiële buffer	++				--
Geldstress		--	--		

1. Inleiding

Financieel welzijn van jongeren is van groot belang omdat zij aan het begin staan van hun financiële carrière. Als jongeren geldstress ervaren door financiële problemen belemmert dit hun financiële welzijn. Zij staan dan bij de start al op achterstand. Tegelijkertijd weten we ook dat juist jongeren een grote kans hebben op financiële problemen. Van de jongeren van 18 tot 26 jaar heeft 1 op de 5 te maken met ernstige betalingsproblemen. Van alle volwassenen heeft 8 procent hiermee te maken.¹ Ook weten we dat jongeren die impulsief zijn en gericht op de korte termijn een grotere kans hebben op financiële problemen. Daarnaast spelen belangrijke gebeurtenissen (life-events) zoals zelfstandig gaan wonen een rol bij het ontstaan van financiële problemen.²

In het onderzoek dat voor u ligt, richten we ons niet op specifieke financiële problemen van jongeren, maar kijken we naar geldstress bij jongeren. Met dit onderzoek willen we antwoord geven op de vraag: welke factoren hangen samen met geldstress bij jongeren?

Om hier een antwoord op te vinden, volgden we van begin 2018 tot eind 2020 een groep jongeren die bij de start van het onderzoek een mbo-opleiding deden en 16 jaar of ouder waren. Met deze longitudinale aanpak kunnen we ontwikkelingen op het gebied van geldstress en hiermee samenhangende factoren meenemen. In deze rapportage vindt u de resultaten van de overkoepelende analyse van drie meetmomenten³ tijdens deze onderzoeksperiode.

1.1 Geldstress

Als jongeren te weinig geld hebben om rond te komen, heeft dit grote invloed op hun leven en kan dit leiden tot financiële problemen en geldstress. In de wetenschappelijke literatuur is (het ontbreken van) geldstress, naast toekomstige financiële zekerheid, de belangrijkste determinant van financieel welzijn.^{4,5}

Geldstress heeft grote invloed op het leven en welzijn van mensen. Uit onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat mensen met meer geldstress meer gevoelens van depressie en nervositeit ervaren, een lage zelfwaarde hebben én zich meer buitengesloten voelen door de maatschappij.^{6,7} Ook blijkt dat financiële schaarste en de bijkomende geldstress kan leiden tot verminderd denk- en doenvermogen⁸ en vermijdingsgedrag ten opzichte van financiën.⁹ Deze consequenties zijn op zichzelf niet alleen vervelend voor mensen, maar kunnen er ook voor zorgen dat hun financiële problemen verder verergeren.

Mensen met geldstress hebben niet alleen een gebrek aan geld. Zij hebben ook het gevoel dat ze weinig of geen mogelijkheden hebben om met de situatie om te gaan of deze te verbeteren. Ofwel, in psychologische termen: mensen zitten in een situatie die zij als moeilijk hanteerbaar ervaren en daardoor als zeer bedreigend. In dit geval een situatie

¹ Schors, Crijnen & Schonewille, 2019

² Westhof, De Ruig & Kerckaert, 2015

³ Over de afzonderlijke metingen is gerapporteerd in drie tussenrapportages

⁴ Netemeyer et al. 2018

⁵ Dare et al., 2022

⁶ Van Dijk et al., 2021

⁷ Doolaard et al., 2021

⁸ Mullainathan en Shafir, 2014

⁹ Hilbert et al., 2022

waarin mensen zich ernstig zorgen maken over geld.^{10,11} Deze situatie veroorzaakt een soort tunnelvisie waarbij mensen vooral bezig zijn met overleven. Het gevolg? Iemand met geldstress is meer bezig met het oplossen van kortetermijnproblemen dan met mogelijke langetermijnnuitkomsten.¹² Dit kan negatieve gevolgen hebben. Bijvoorbeeld als een kortetermijnfocus ertoe leidt dat iemand financiële informatie vermijdt of financiële beslissingen uitstelt. Of zelfs helemaal niet neemt.¹³ Denk bijvoorbeeld aan het niet openmaken van (elektronische) post. Dit heeft als kortetermijnvoordeel dat je niet opnieuw wordt geconfronteerd met een pijnlijke financiële situatie. Op langere termijn kan dit juist voor meer problemen zorgen. Kortom: het uitstellen van betalingen kan iets lucht geven op de korte termijn, maar kan de financiële situatie op langere termijn verergeren.

Uit eerder onderzoek blijkt dat positief financieel gedrag (zoals rekeningen op tijd betalen, verantwoord geld uitgeven, sparen) een van de belangrijkste determinanten is van financieel welzijn en geldstress.^{14,15} Ook blijkt dat andere factoren, zoals kennis en vaardigheden, psychologische aspecten (houding ten opzichte van geldzaken en de mate van zelfeffectiviteit) zowel een directe als indirecte relatie hebben met geldstress omdat zij in verband staan met positief financieel gedrag.^{16,17,18} Zo zien we in onderzoek onder een brede leeftijdsgroep van volwassenen dat geldstress negatief samenhangt met positief financieel gedrag, executieve functies en financiële zelfredzaamheid. Een ander onderzoek onder Britse volwassenen toont aan dat financiële tevredenheid positief samenhangt met positief financieel gedrag en een langetermijnfocus. Ook maakt een onderzoek onder een representatieve steekproef van de Nederlandse bevolking duidelijk dat geldstress negatief samenhangt met de hoogte van inkomen en de hoogte van een financiële buffer en positief samenhangt met het aantal schulden.

Ook voor jongeren geldt dat geldstress hun financiële welzijn bepaalt. Daarom is onderzoek naar de mogelijke oorzaken van geldstress zo relevant. Om meer inzicht te krijgen in de mogelijke determinanten van geldstress onderzoeken we hoe verschillende factoren van invloed zijn op geldstress. We kijken naar de samenhang tussen geldstress en andere factoren. Hierdoor is het niet mogelijk causale uitspraken te doen over de exacte richting van verbanden die we vinden. Als we de oorzakelijke verbanden aan willen tonen, is meer onderzoek nodig waarin we de mogelijke oorzaken van geldstress experimenteel manipuleren. Dit was binnen het huidige onderzoek niet mogelijk en ook niet wenselijk. Om toch robuuste uitspraken te kunnen doen over welke factoren samenhangen met geldstress hebben we gekozen voor een longitudinale studie waarin we een groep van jongeren over langere tijd volgen. Hierdoor kunnen we onderzoeken welke factoren op verschillende tijdstippen systematisch samenhangen met geldstress. In ons onderzoek richten we ons op een specifieke populatie van jongeren: mbo-studenten vanaf 16 jaar. We legden deze jongeren in de jaren 2018 tot 2020 vragen voor over geldstress en factoren die hier mogelijk invloed op hebben. We kozen voor deze leeftijdsgroep omdat er voor deze jongeren in deze tijdsperiode veel verandert op het gebied van opleiding, wonen en werken. Deze veranderingen hebben ook gevolgen voor de financiële situatie van deze jongeren. Mbo-studenten ronden in deze periode doorgaans hun opleiding af.

¹⁰ Van Dijk et al., 2021

¹¹ De Bruijn en Antonides, 2020

¹² Hilbert et al., 2022

¹³ Hilbert et al., 2021

¹⁴ CFPB, 2015

¹⁵ Dare et al., 2022

¹⁶ Kempson et al., 2017

¹⁷ Dare et al., 2022

¹⁸ Dare et al., 2020

Bovendien vertegenwoordigen mbo-studenten een grote groep jongeren: veertig procent van de beroepsbevolking heeft een mbo-diploma.

1.2 Factoren die met geldstress samenhangen

Op basis van eerder genoemd onderzoek naar geldstress selecteerden we factoren die mogelijk ook een relatie hebben met geldstress bij jongeren. Zo blijkt positief financieel gedrag (zoals rekeningen op tijd betalen, verantwoord geld uitgeven, sparen) een van de belangrijkste determinanten van financieel welzijn en geldstress.^{19,20} Ook blijkt dat persoonlijke factoren zoals kennis, vaardigheden, houdingen ten opzichte van geld en psychologische aspecten zowel een directe als indirecte relatie kunnen hebben met geldstress omdat deze factoren invloed hebben op positief financieel gedrag.^{21,22}

Op basis van de literatuur identificeerden we verschillende factoren waarvan we weten dat die samenhangen met geldstress, waarbij we willen onderzoeken in hoeverre deze ook van invloed zijn op geldstress bij jongeren. Hieronder lichten we de belangrijkste van deze factoren toe. In de volgende sectie gaan we verder in op de vraag hoe we deze factoren hebben gemeten in ons onderzoek.

Financieel gedrag

Voor de factor financieel gedrag onderzoeken we de relatie van geldstress met de volgende vijf categorieën positief financieel gedrag. Deze vallen onder de belangrijkste competentiegebieden die het Nibud onderscheidt: (1) Actief Sparen; (2) Bijhouden van geldzaken; (3) Budgetteren; (4) Niet lenen voor dagelijkse uitgaven; en (5) Terughoudendheid met uitgaven.²³

Uit de literatuur blijkt dat gezond financieel gedrag positief samenhangt met financieel welzijn.^{24, 25} Iemand die actief spaart, draagt bij aan een financiële buffer. Dit voorkomt financiële problemen bij onverwachte uitgaven.²⁶ Daarnaast komen mensen die niet lenen voor dagelijkse uitgaven niet zo snel in de schulden.²⁷ Mensen die terughoudend zijn met uitgaven, doordat zij hun uitgaven afstemmen op hun inkomen, zorgen ervoor dat ze niet meer uitgeven dan ze hebben. Ook helpt het als iemand bijhoudt hoeveel geld hij nog heeft, bijvoorbeeld via de app voor mobiel bankieren.²⁸

Kennis en vaardigheden

Kijken we naar de factor kennis en vaardigheden dan spelen algemene taal en rekenvaardigheden een rol, maar ook meer specifieke financiële kennis. Uit onderzoek blijkt dat begrip van financiële concepten bijdraagt aan het maken van verantwoorde financiële keuzes over financieel plannen, sparen en lenen.²⁹ Lusardi en Tufano ontdekten

¹⁹ CFPB, 2015

²⁰ Dare et al., 2022

²¹ Kempson et al., 2017

²² Dare et al., 2020

²³ Het Nibud onderscheidt de volgende vier competentiegebieden voor financiële redzaamheid: voldoende inkomsten verwerven om van te leven; geldzaken organiseren; verantwoord besteden; en voorbereid zijn op onvoorziene gebeurtenissen.

²⁴ Bir, 2014

²⁵ Kempson et al., 2018

²⁶ Joo & Grable, 2004; Robb & Woodyard, 2016; Xiao et al., 2014

²⁷ Robb & Woodyard, 2016

²⁸ Joo & Grable, 2004

²⁹ Hung et al., 2014; Lusardi and Mitchell, 2014; Robb and Woodyard, 2011

dat individuen met een lage financiële geletterdheid vaker problemen hebben met schulden.³⁰ Daarnaast weet iemand met financiële kennis ook beter hoe hij om moet gaan met geld en heeft hij vaardigheden zoals budgetteren of sparen ontwikkeld. Eerder onderzoek laat zien dat meer financiële kennis samengaat met hoger financieel welzijn. Een van de manieren waarop jongeren financiële kennis verwerven is via hun ouders. Ofwel: financiële opvoeding is een belangrijke bron van financiële kennis. Volwassenen die van hun ouders leerden met geld om te gaan, zijn later beter in staat om rond te komen en hebben minder vaak betalingsachterstanden en betalingsproblemen. Deze mensen vertonen doorgaans positief financieel gedrag. Zo sparen zij vaker en zien we bij hen vaker verantwoord aankoopgedrag.³¹ Ook hebben kinderen die van hun ouders leerden met geld om te gaan later minder vaak financiële problemen.³² Jongeren die regelmatig (extra) geld van hun ouders krijgen, komen juist eerder in de problemen.³³

Executieve functies

Naast financiële kennis spelen vaardigheden die helpen om positief financieel gedrag te vertonen een belangrijke rol. Zo blijkt uit onderzoek naar schulden onder jongeren met een licht verstandelijke beperking (lvb) dat vaardigheden zoals plannen en organiseren of het uitstellen van behoeftebevrediging samenhangen met financiële problemen.³⁴ Dit geldt overigens niet alleen voor kwetsbare doelgroepen zoals mensen met een lvb. Uit onderzoek van de wetenschappelijke raad voor het overheidsbeleid (WRR) blijkt dat cognitief vermogen alleen niet voldoende is voor zelfredzaamheid als het gaat om werk, gezondheid en financiën. Het vermogen om plannen te maken, in actie te komen, vol te houden en met tegenslagen te kunnen omgaan is minstens zo belangrijk. Naast denkvermogen is dus ook doenvermogen nodig. Onder speciale omstandigheden kan dit onder druk komen te staan.³⁵ In dit onderzoek bekijken we de relatie van executieve functies als aandacht, planning en zelfcontrole met financieel gedrag en geldstress.

Psychologische kenmerken

Uit de literatuur blijkt dat psychologische kenmerken als vertrouwen in eigen kunnen, bestand zijn tegen groepsdruk of statusgevoeligheid verband houden met financieel gedrag. Zelfeffectiviteit is de verwachting die personen hebben over hun eigen vermogen om bepaald gedrag te kunnen uitvoeren.³⁶ Zo is de kans groter dat het mensen lukt om zuiniger te leven als zij zelf het gevoel hebben dat zij dat ook echt kunnen. Uit verschillende onderzoeken komt naar voren dat de mate van zelfeffectiviteit positief samenhangt met positief financieel gedrag zoals voorbereid zijn op pensioen, sparen en zorgvuldig uitgeven.³⁷

Financieel gedrag hangt ook samen met gevoeligheid voor sociale druk. Zo hebben meningen en verwachtingen van anderen over financiële zaken invloed op de eigen houding en het eigen financiële gedrag.³⁸ Als mensen financiële zaken bespreken met anderen, zoals vrienden of docenten, heeft dit een positief effect op hun eigen financiële houding en gedrag.³⁹ Tegelijkertijd zien we dat 'peer pressure' en het 'vergelijken met anderen' samengaat met minder verantwoord financieel gedrag. Uit dit onderzoek blijkt

³⁰ Lusardi en Tufano, 2009

³¹ Van der Schors en Stierman, 2016

³² Madern en Van der Schors, 2012

³³ Claassen e.a., 2008

³⁴ Jungman e.a., 2018

³⁵ WRR, 2017

³⁶ Bandura, 1977

³⁷ Lown, 2011, Engelberg, 2007

³⁸ Ajzen, 1991

³⁹ Amagir, 2020

dat jongeren vooral met elkaar praten over aanbiedingen en shoptips. Bijna een vijfde van de scholieren geeft aan een gadget te willen, omdat anderen dat ook hebben. Daarnaast zegt 14 procent van de jongeren dat zij vaak dingen kopen omdat anderen het ook hebben. Gevoeligheid voor het prestige van geld speelt ook een rol. Mensen die zich schamen voor hun financiële situatie zijn eerder geneigd tot zogenaamde statusconsumptie.⁴⁰

In dit onderzoek hebben we zelfeffectiviteit, macht en prestige van geld, druk van leeftijdsgenoten en houding ten opzichte van geldzaken als psychologische kenmerken meegenomen.

Economische, persoonlijke en welzijn factoren

Sociaaleconomische factoren en factoren rond algeheel persoonlijk welzijn hebben een indirecte relatie met geldstress. Deze relatie loopt via het hebben van financiële problemen en schulden. Mensen met een lage sociaaleconomische status (ses) hebben vaker financiële problemen zoals betalingsachterstanden en schulden. Over het algemeen komen mensen met lage inkomens vaker niet goed rond en hebben zij meer financiële problemen zoals betalingsachterstanden.⁴¹ Ook blijkt dat mensen met financiële problemen vaak ook op andere leefgebieden problemen hebben zoals werk of gezondheid.⁴²

Inkomstenbronnen en schulden

Voor jongeren is de vraag relevant in hoeverre ouders hen financieel kunnen ondersteunen. Uit dit onderzoek blijkt dat de financiële rol van ouders de laatste jaren is toegenomen. In vergelijking met 2015 dragen meer ouders financieel bij. Ook zijn hun bijdragen hoger. Bij een deel van de studenten dragen de ouders niet bij. Daarnaast hebben de meeste studenten een bijbaan en/of studiefinanciering om rond te kunnen komen. Een derde van de mbo-studenten met een studieschuld maakt zich zorgen over deze schuld.⁴³

Life-events

Grote veranderingen zoals zelfstandig gaan wonen, het krijgen van een kind of het vinden of verliezen van werk is van invloed op iemands financiële situatie. Zo'n life-event vereist vaak een verandering in financieel gedrag. Dit is niet altijd eenvoudig. Mensen die te maken krijgen met grote veranderingen in hun leven hebben dan ook vaker te maken met financiële problemen en betalingsachterstanden.⁴⁴

In dit onderzoek stelden we jongeren zowel vragen over hun ervaring met financiële problemen als over hun algeheel welzijn en gezondheid. Hierbij stond de volgende vraag centraal: in hoeverre hangen veranderingen in de sociaaleconomische situatie, welzijn en ervaren gezondheid en financiële problemen van jongeren samen met de ontwikkeling van financieel gedrag en geldstress?

⁴⁰ Plantinga, Breugelmans & Zeelenberg, 2018

⁴¹ Schonewille & Crijnen, 2018

⁴² Wijzer in Geldzaken, 2020

⁴³ Groen & Houtsma, 2021

⁴⁴ Nibud, 2009; Westhof & De Ruig, 2015; CBS, 2020

2. Dataverzameling en analyse

2.1 Respondenten en werkwijze

De respondenten in dit onderzoek zijn jongeren vanaf 16 jaar. In 2018 volgden zij een mbo-opleiding op niveau 2 of hoger en zaten in het laatste jaar van hun opleiding. In een periode van drie jaar (2018, 2019, 2020) vulden deze jongeren driemaal een online vragenlijst in. Voor de eerste meting in 2018 zijn jongeren via diverse kanalen (onder andere via scholen en sociale media) geworven. In de daaropvolgende jaren is dezelfde groep steeds opnieuw benaderd.

Van de 3.011 respondenten van meting 1 hebben 938 respondenten (31 procent) ook meegedaan aan meting 2. Van deze laatste groep hebben 595 respondenten (63 procent) ook meegedaan aan de derde en laatste meting. Dit betekent dat 20 procent van de oorspronkelijke groep respondenten drie vragenlijsten heeft ingevuld. Over het geheel genomen, namen meer vrouwen dan mannen deel aan het onderzoek. Dit verschil neemt iets toe in de loop van de jaren. De gemiddelde leeftijd van de respondenten was bij de eerste meting 19 jaar en in de daaropvolgende jaren steeds een jaar ouder (zie tabel 3, voor een overzicht per jaar van de respons, verdeling qua sekse en gemiddelde en spreiding van leeftijd).

Tabel 3 Overzicht respons, verdeling qua sekse en gemiddelde en range qua leeftijd voor de drie metingen

Meting	Benaderd	Respons	Man*	Vrouw*	Leeftijd
2018	--	3.011	42%	57%	19 (17-25)
2019	3.011	938	34%	65%	20 (18-26)
2020	938	595	32%	67%	21 (19-27)

* Bij iedere meting gaf 1 procent van de respondenten 'anders' aan bij de vraag met betrekking tot hun sekse.

2.2 Metingen van de variabelen

Tenzij anders vermeld zijn de variabelen gemeten met items in de vorm van stellingen, waarbij respondenten op een 5-puntsschaal konden aangeven in hoeverre ze het eens of oneens waren met de betreffende stelling: (1 = *Helemaal mee oneens*; 2 = *Mee oneens*; 3 = *Niet mee eens, niet mee oneens*; 4 = *Mee eens*; 5 = *Helemaal mee eens*).

Geldstress

Geldstress is gemeten met twaalf items die afkomstig zijn uit het onderzoek van Van Dijk en collega's (zie bijvoorbeeld Hilbert et al., 2022).

Drie items hebben betrekking op *geldgebrek*: (1) Ik heb vaak te weinig geld; (2) Ik kan vaak mijn rekeningen niet op tijd betalen. En (3) Ik heb vaak geen geld voor de dingen die ik echt nodig heb.

Drie items hebben betrekking op *gebrek aan controle* over de financiële situatie: (1) Ik heb het gevoel dat ik weinig controle heb over mijn geldzaken; (2) Het lukt mij niet goed

om mijn geldzaken zelf te regelen; en (3) Als ik aan mijn geldzaken denk, dan voel ik mij machteloos.

Drie items hebben betrekking op *piekeren en zorgen maken* over geld: (1) Ik vraag me de hele tijd af of ik wel genoeg geld heb; (2) Ik vind het vaak lastig om over iets anders na te denken dan over mijn geldzaken; en (3) Ik maak me vaak zorgen over geld.

Drie items hebben betrekking op een kortetermijnfocus: (1) Ik ben alleen bezig met wat ik nu moet betalen. De rest zie ik later wel; (2) Door mijn financiële situatie, leef ik van dag tot dag; en (3) Ik houd geen rekening met dingen die ik over een tijdje moet betalen.

De mate van geldstress is bepaald door het gemiddelde van alle twaalf items te berekenen, waarbij een hogere score meer geldstress betekent.

Tabel 4 Gemiddelde scores voor geldstress in de drie metingen

Meting	2018 (N = 3.011)	2019 (N = 938)	2020 (N = 595)
Geldstress	2.25	2.14	1.94

Positief financieel gedrag

Positief financieel gedrag is gemeten met dertien items, die gebaseerd zijn op het Noorse onderzoek van Kempson, Finney, en Poppe (2017).

Actief sparen is gemeten met de volgende drie items: (1) Ik probeer geld te sparen zodat ik in de toekomst ergens op kan terugvallen; (2) Ik probeer regelmatig wat geld te sparen, ook al is het maar een klein bedrag; en (3) Ik zorg er altijd voor dat ik geld heb gespaard voor minder goede tijden. Het gemiddelde van de drie items is berekend, waarbij een hogere score meer actief sparen betekent.

Bijhouden van een financiële administratie is gemeten met de volgende drie items: (1) Ik weet hoeveel geld ik de afgelopen week heb uitgegeven; (2) Ik weet hoeveel geld ik momenteel beschikbaar heb op mijn betaalrekening; (3) Ik bekijk vaak het banksaldo van mijn bankrekening. Het gemiddelde van de drie items is berekend, waarbij een hogere score beter bijhouden van geldzaken betekent.

Budgetteren is gemeten met het volgende item: Wanneer ik inkomen ontvang, plan ik hoe ik dat ga gebruiken. Een hogere score betekent meer budgetteren.

Niet lenen voor dagelijkse uitgaven is gemeten met de volgende drie items: (1) Ik leen vaak geld om dagelijkse uitgaven te betalen; (2) Ik leen vaak geld om schulden af te betalen; en (3) Ik heb vaak een negatief saldo op mijn bankrekening. De scores op de drie items zijn 'omgescoord' en daarna is het gemiddelde van de drie items berekend, waarbij een hogere score meer niet lenen voor dagelijkse uitgaven betekent.

Terughoudendheid met uitgaven is gemeten met de volgende drie items: (1) Ik heb te weinig geld omdat ik te veel uitgeef; 2) Ik heb de neiging om dingen te kopen, zelfs als ik ze niet echt kan betalen; en (3) Ik haal meer voldoening uit geld uitgeven dan uit het sparen voor later. Het gemiddelde van de drie items is berekend, nadat de scores op de

drie items zijn 'omgescoord'. Een hogere score betekent daarmee meer terughoudendheid met uitgaven.

Voor elke categorie van gedrag is vervolgens een gemiddelde score berekend, waarbij een hogere score meer positief financieel gedrag betekent. In tabel 5 zijn de scores voor de hele responsgroep weergegeven.

Tabel 5 Gemiddelde scores voor categorieën van positief financieel gedrag in de drie metingen op een schaal van 1 = Helemaal niet, tot 5 = Helemaal op mij van toepassing.

Financieel gedrag	2018 (N = 3.011)	2019 (N = 938)	2020 (N = 595)
Actief sparen	3.96	3.88	4.04
Bijhouden financiële administratie	3.99	3.98	3.96
Budgetteren	3.31	3.31	3.40
Niet lenen voor dagelijkse uitgaven	4.56	4.51	4.58
Terughoudendheid met uitgaven	3.58	3.52	3.69

In de analyse hebben we ook naar verschillen tussen groepen gekeken in relatie tot geslacht en leerweg. Hierbij zien we nauwelijks verschillen. Met één uitzondering: het verschil tussen mannen en vrouwen. Vrouwen scoren net wat hoger op actief sparen, bijhouden van financiële administratie en terughoudendheid met uitgaven en iets lager op niet lenen voor dagelijkse uitgaven. De verschillen zijn echter klein.

Kennis en vaardigheden: financiële opvoeding en executieve functies

Kennis over financiën en de omgang met geld verwerven kinderen en jongeren voor een groot deel via de opvoeding van hun ouders.

Financiële opvoeding hebben we gemeten met volgende drie items: (1) Mijn ouder(s) leren mij [hebben mij geleerd] goed met geld om te gaan; (2) Mijn ouder(s) kunnen [konden] niet met geld omgaan; en (3) Bij mijn ouder(s) thuis wordt [werd] er over geld gesproken.⁴⁵

De eerste twee stellingen zijn afkomstig van onderzoek van het Nibud naar financiële opvoeding.⁴⁶ De derde stelling is daaraan toegevoegd. Het gemiddelde van de drie items is berekend, nadat de scores op het tweede item zijn 'omgescoord'. Een hogere score wordt gezien als indicatie voor een betere financiële opvoeding.

Executieve functies zijn de regelfuncties die nodig zijn voor doelgericht en aangepast gedrag. Beperkte executieve functies hebben een negatief effect op financieel gedrag dat nodig is voor financiële redzaamheid. Het gaat bij executieve functies onder andere om: het vermogen van mensen om de aandacht ergens op te richten, dingen te organiseren en plannen en het toepassen van zelfcontrole.

De executieve functies aandacht, planning en zelfcontrole zijn gemeten met negen items, afkomstig uit de Amsterdam Executive Function Inventory (AEFI).⁴⁷

⁴⁵ De formulering tussen [...] is gebruikt voor respondenten die op het moment van invullen van de vragenlijst niet meer bij hun ouders woonden. Het gaat om het ouderlijk huis van de respondent.

⁴⁶ Van der Schors en Stierman, 2016

⁴⁷ Van der Elst et al., 2012

Aandacht is gemeten met de volgende drie items: (1) Ik ben niet in staat om voor een lange periode op hetzelfde onderwerp te focussen; (2) Ik ben snel afgeleid; (3) Mijn gedachten dwalen snel af.

Planning is gemeten met de volgende drie items: (1) Ik ben goed georganiseerd. Ik ben bijvoorbeeld goed in het plannen van wat ik moet doen gedurende een dag; (2) Ik ben chaotisch of ongeorganiseerd; (3) Mijn werk is erg netjes.

Zelfcontrole is gemeten met de volgende drie items: (1) Ik reageer vaak te snel. Ik heb iets gedaan of gezegd voordat het mijn beurt is; (2) Ik praat veel in vergelijking met anderen; (3) Ik denk niet aan de gevolgen voordat ik iets doe.

Vervolgens hebben we zowel het gemiddelde berekend van alle negen items als van de drie sub-schalen, waarbij een hogere score overeenkomt met betere executieve functie(s). In tabel 6 zijn de overall scores voor de drie meetmomenten opgenomen. Alleen voor wat betreft geslacht zien we een klein verschil. Vrouwen scoren net wat hoger op het onderdeel planning.

Tabel 6 Gemiddelde scores op financiële opvoeding en executieve functies in de drie metingen, een hogere score (1-5) betekent betere kennis en vaardigheden.

Kennis en vaardigheden	2018 (N = 3.011)	2019 (N = 938)	2020 (N = 595)
Financiële opvoeding	3.92	3.87	3.83
Executieve functies (gehele schaal)	3.37	3.38	3.37
Subschaal Aandacht	3.16	3.14	3.13
Subschaal Planning	3.59	3.67	3.62
Subschaal Zelfcontrole	3.36	3.33	3.36

Psychologische kenmerken

Zelfeffectiviteit gaat over de mate waarin mensen vertrouwen hebben in eigen kunnen en in hoeverre zij geloven dat zij invloed hebben op hun eigen leven. Deze variabele hebben we gemeten met de volgende tien items, afkomstig uit de Nederlandse vertaling van de *General Self-efficacy Scale*⁴⁸: (1) Als ik genoeg mijn best doe, kan ik alle problemen oplossen; (2) Soms doet iemand dingen waardoor het moeilijker is om te krijgen wat ik wil. Dan vind ik toch manieren om te krijgen wat ik wil; (3) Ik vind het makkelijk om te doen en te bereiken wat ik van tevoren heb bedacht; (4) Ik weet dat ik verstandig reageer als er iets gebeurt wat ik niet verwachtte; (5) Als er iets gebeurt wat ik niet verwacht, vind ik altijd een oplossing; (6) Ik kan de meeste problemen oplossen als ik er mijn best voor doe; (7) Ik blijf kalm als ik problemen krijg, want ik weet dat ik problemen kan oplossen; (8) Als ik een probleem krijg, heb ik meestal meerdere oplossingen; (9) Als ik een groot probleem heb, weet ik meestal wat ik moet doen; en (10) Wat er ook gebeurt, er is altijd een oplossing.

De mate van zelfeffectiviteit is bepaald door het gemiddelde van de tien items te berekenen, waarbij een hogere score een hogere zelfeffectiviteit betekent.

⁴⁸ Teeuw, Schwarzer & Jerusalem, 1994 (<http://userpage.fu-berlin.de/~health/dutch.htm>)

Vervolgens hebben we het gemiddelde berekend van alle tien items, waarbij een hogere score, een hogere mate van zelfeffectiviteit betekent.

Macht en prestige van geld

De perceptie van geld als middel van macht en prestige hebben we gemeten met de volgende vier items die zijn ontleend aan een onderzoek van Amagir (2020) naar financiële geletterdheid van jongeren in Nederland: (1) Ik ben ervan overtuigd dat geld al mijn problemen kan oplossen; (2) Geld hebben is het allerbelangrijkste doel in mijn leven; (3) Ik vind dat je met dure spullen indruk kunt maken op anderen; en (4) Met geld kun je laten zien hoe succesvol je bent.

Hoe hoger de gemiddelde score op deze stellingen, des te belangrijker vinden jongeren het prestige van geld.

Vervolgens hebben we het gemiddelde berekend van deze vier items, waarbij een hogere score betekent dat geld meer wordt gezien als middel voor macht en prestige.

Druk van leeftijdsgenoten

De gevoeligheid voor druk van leeftijdsgenoten hebben we gemeten met de volgende vijf items, die gebaseerd zijn op onderzoek van Steinberg (2007): (1) Om mijn vrienden gelukkig te houden, ga ik liever niet tegen ze in; (2) Ik vind het belangrijker om aansluiting te zoeken bij mijn vrienden dan om op te vallen als een individu; (3) Het is vrij eenvoudig voor mijn vrienden om mij van mening te laten veranderen; (4) Ik vind het belangrijk om veel vrienden te hebben; en (5) Wat mijn vrienden van mij vinden is belangrijk voor mij.

Vervolgens hebben we het gemiddelde berekend van deze vijf items, waarbij een hogere score betekent dat er meer druk van leeftijdsgenoten wordt ervaren.

Houding ten opzichte van schulden

Voor financiële attitudes hebben we gekeken naar de houding van jongeren ten opzichte van lenen en schulden. Hoe gemakkelijker jongeren omgaan met lenen en het aangaan van schulden des te hoger zij scoren. De houding ten opzichte van schulden en lenen is op een 5-puntschaal gemeten met de volgende vier stellingen: (1) Ik leen liever geld om dingen te kopen dan te wachten en sparen; (2) Ik zou liever bezuinigen dan te moeten lenen voor alledaagse uitgaven; (3) Ik geef liever mijn geld uit dan dat ik het bewaar voor onverwachte uitgaven; en (4) Het voelt beter om geld uit te geven dan het te sparen.⁴⁹

Vervolgens hebben we het gemiddelde berekend van deze vier items, nadat de scores op het tweede item zijn 'omgescoord'. Een hogere score betekent een meer positieve houding ten opzichte van schulden.

Tabel 7 Gemiddelde scores op psychologische kenmerken, in de drie metingen op een schaal van 1 tot 5 (hoe hoger, hoe meer).

Psychologische kenmerken	2018 (N = 3.011)	2019 (N = 938)	2020 (N = 595)
Zelfeffectiviteit	3,54	3,59	3,60
Macht en prestige van geld	2,62	2,54	2,53
Druk van leeftijdsgenoten	2,70	2,64	2,44
Houding ten opzichte van schulden	2,19	2,21	2,13

⁴⁹ Kempson, Finney & Poppe, 2017

Ook voor deze factoren geldt dat vrouwen iets hoger scoren op deze onderdelen, met uitzondering van zelfeffectiviteit.

Economische, persoonlijke en welzijn factoren

Inkomstenbronnen

Om de inkomstenbronnen van jongeren in kaart te brengen, stelden we verschillende vragen over werk, stage, toeslagen, studiefinanciering en geld van ouders. We zien in de loop der jaren een stijging van het aandeel jongeren met inkomsten uit werk, anders dan een bijbaan.

Tabel 8 Inkomstenbronnen

	2018	2019	2020
	%	%	%
Toeslagen	74	77	76
Stage/werkplekvergoeding	65	58	40
Baan	-	55	66
Geld van ouders	60	56	42
Studiefinanciering	67	56	29
Bijbaan	67	55	40

Ervaren gezondheid en stress

Ervaren gezondheid is een samenvattende gezondheidsmaat van alle relevante gezondheidsaspecten voor de persoon in kwestie. We hebben ervaren gezondheid gemeten met de vraag: *Hoe is over het algemeen je gezondheid?* Op dezelfde manier wordt ervaren gezondheid onder andere uitgevraagd in de gezondheidsmonitor van GGD, CBS en RIVM.⁵⁰

Tabel 9 Ervaren gezondheid

	2018	2019	2020
	%	%	%
Zeer goed	20	21	23
Goed	53	55	57
Gaat wel	22	21	16
Slecht	4	3	3
Zeer slecht	<1	1	<1

Stress in de afgelopen maand hebben we gemeten met de vraag: *Hoe vaak heb je in de afgelopen maand stress ervaren?*

Tabel 10 Ervaren stress

	2018	2019	2020
	%	%	%
Nooit	11	8	8
Soms	39	39	46
Regelmatig (wekelijks)	24	27	26
Vaak	17	17	14
Altijd (elke dag)	9	9	7

⁵⁰ <https://bronnen.zorggegevens.nl/Bron?naam=Gezondheidsmonitor-Volwassenen-en-Ouderen-van-GGD%E2%80%99en-CBS-en-RIVM>

Ervaren problemen op verschillende leefgebieden

Of jongeren problemen ervaren op verschillende leefgebieden hebben we gemeten met de vraag: *ervaar je problemen op de volgende leefgebieden?* We hebben gevraagd naar de leefgebieden persoonlijke situatie, familie en vrienden, woon-/thuissituatie, financiën, werk en politie en justitie. De ervaren problemen zijn gemeten met vijf antwoordcategorieën: altijd, vaak, soms, zelden, nooit. In tabel 11 is het aandeel jongeren opgenomen dat zelden of nooit problemen ervaart.

Tabel 11 Percentages respondenten dat nooit/zelden problemen ervaart op de volgende leefgebieden

	2018	2019	2020
	%	%	%
Persoonlijke situatie	59	58	59
Familie en vrienden	73	70	73
Woon-/thuissituatie	72	72	74
Financiën	76	75	77
Werksituatie	83	81	76
Politie en justitie	96	96	97

Life-events

Life-events hebben vaak gevolgen voor de financiële situatie van mensen. In de drie opeenvolgende metingen vroegen we of jongeren een life-event meemaakten. We onderscheidden daarbij de volgende typen gebeurtenissen:

- Persoonlijke gebeurtenissen (kind gekregen, getrouwd, relatie beëindigd, ziek geworden, overlijden van partner of ouder);
- Woongebeurtenissen (op zichzelf wonen, inwonen bij ouders, samenwonen, verhuizen);
- Werkgebeurtenissen (nieuwe baan, minder werk, meer werk, hoger salaris, lager salaris, start van bedrijf, failliet gaan van bedrijf).

Hoewel over het algemeen geldt dat het aandeel jongeren dat een life-event meemaakt in de loop der jaren stijgt, is het percentage jongeren dat een life-event meemaakte erg laag. Daarnaast blijkt uit de analyses dat life-events geen belangrijke voorspellers zijn van financiële stress. Daarom gaan we in de resultaten verder niet op deze factor in.

Tabel 12 Gebeurtenissen persoonlijke situatie (afgelopen 12 maanden)

	2018	2019	2020
	%	%	%
Ik heb geen gebeurtenissen meegemaakt (Excl.)	69	60	61
Relatie beëindigd	8	11	9
Anders, namelijk	3	7	9
Wil ik niet zeggen (Excl.)	10	10	7
Begonnen met fulltime studeren	4	8	7
Ziekte/arbeidsongeschiktheid	4	4	4
Beginnen met parttime studeren	<1	3	4
Getrouwd of geregistreerd partnerschap	<1	2	2
Komst van een kind	2	1	1
Overlijden vader en/of moeder	1	1	<1
Overlijden partner	0	< 1	< 1

Tabel 13 Gebeurtenissen woonsituatie (afgelopen 12 maanden)

	2018	2019	2020
	%	%	%
Verhuizing	8	10	10
Op mezelf gaan wonen (uit huis bij ouders)	7	8	10
Samenwonen	4	5	7
Weer inwonend bij ouders	3	2	3
Anders, namelijk	3	2	4
Ik heb geen gebeurtenissen meegemaakt	73	70	66
Wil ik niet zeggen	9	9	8

Tabel 14 Gebeurtenissen werksituatie (afgelopen 12 maanden)

	2018	2019	2020
	%	%	%
Ik heb geen gebeurtenissen meegemaakt (Excl.)	42	37	29
Nieuwe baan	24	29	33
Salarisverhoging	16	17	22
Meer uren gaan werken	14	19	20
Minder gaan werken	7	8	11
(Gedeeltelijk) werkloos geworden	6	4	9
Wil ik niet zeggen (Excl.)	5	6	5
Anders, namelijk	6	4	3
Start eigen bedrijf	1	2	3
Salarisverlaging	2	2	2
Faillissement eigen bedrijf	< 1	< 1	< 1

3. Resultaten

3.1 Data-analyse⁵¹

Om te onderzoeken welke factoren samenhangen met geldstress, voerden we lasso-regressieanalyses uit. Dit type regressieanalyses genereert relatief eenvoudige modellen met enkel die variabelen die het sterkst samenhangen met de afhankelijke variabele. Omdat variabelen die weinig variantie verklaren buiten beschouwing worden gelaten, bevat het uiteindelijke (statistische) model minder 'ruis'. Hierdoor is de voorspellende waarde van het model beter en een goede interpretatie gemakkelijker.

Door middel van lasso-regressies hebben we op basis van de data uit 2018 een (statistisch) model gegenereerd. Vervolgens hebben we getoetst of dit model een goede passing ('fit') heeft met de data uit 2019 en 2020. Op deze manier kwamen we tot een set van factoren die niet alleen goede voorspellers zijn van geldstress, maar ook stabiele voorspellers over de jaren heen bleken.

Hierbij willen we het volgende opmerken: als we de term 'voorspellers' gebruiken, gaat het om variabelen die in een statistisch model zijn opgenomen als voorspellers van een afhankelijke variabele. Dit betekent niet dat deze voorspellers ook daadwerkelijk een oorzaak zijn van de afhankelijke variabele. Het betekent enkel dat deze variabelen met elkaar samenhangen. Het kan namelijk ook zijn dat het oorzakelijk verband andersom ligt of dat beide variabelen door een andere, derde variabele worden veroorzaakt.

In onze data-analyses onderzochten we welke factoren (goede en stabiele) voorspellers zijn van geldstress. We deden dit op twee verschillende manieren: ten eerste onderzochten we welke factoren het (absolute) niveau van geldstress voorspellen. Vervolgens keken we hoe veranderingen in deze factoren samenhangen met veranderingen in geldstress. De resultaten van deze analyses laten zien dat geldstress sterk samenhangt met positief financieel gedrag. Daarom onderzochten we vervolgens in aanvullende analyses welke factoren de sterkste samenhang vertonen met de verschillende types positief financieel gedrag die we in het onderzoek meenamen.

3.2 Analyse 1: Welke factoren hangen samen met de mate van geldstress?

In het statische model (model 1) van de eerste analyse zijn de volgende factoren als voorspellers van de mate van geldstress opgenomen:

1. De vijf typen positief financieel gedrag: actief sparen, bijhouden geldzaken, budgetteren, niet lenen voor dagelijkse uitgaven en terughoudendheid met uitgaven.
2. Kennis en vaardigheden: financiële opvoeding en executieve functies (aandacht, planning, zelfcontrole).⁵²

⁵¹ In onze oorspronkelijke opzet van de studie was het de bedoeling naast financiële stress ook mogelijke determinanten van schulden te identificeren. In de data van 2018 had slechts 22 procenten van de respondenten een niet-studiegerelateerde schuld. Dit percentage bleek te klein om via lasso-regressies betekenisvolle voorspellers te identificeren van schulden bij jongeren. We hebben daarom besloten ons alleen te richten op geldstress. Deze variabele is sterk gerelateerd aan schulden en financiële problemen en op alle drie de meetmomenten hebben alle respondenten een score op deze variabelen.

⁵² In het model is zowel de gehele schaal meegenomen als de drie sub-schalen.

3. Psychologische factoren: zelfeffectiviteit, macht en prestige van geld, druk van leeftijdsgenoten en houding ten opzichte van schulden.
4. Economische factoren: Inkomen, ouderlijke bijdrage, hoogte van een financiële buffer, financiële bijdrage aan ouders en schulden.
5. Persoonlijke en welzijn factoren: opleidingsniveau, problemen op verschillende leefgebieden (persoonlijke situatie, familie en vrienden, woon- of thuissituatie, financiën, werksituatie en politie en justitie), gezondheid, BMI, stress en eenzaamheid.
6. Life-events (i.e., alle gemeten gebeurtenissen qua persoonlijke situatie en woon- en werksituatie).

De resultaten van dit statistische model laten zien dat in 2018 de mate van geldstress het sterkst samenhangt met niet lenen voor dagelijkse uitgaven, terughoudendheid met uitgaven, hoogte van een financiële buffer en frequentie van financiële problemen. De verbanden van deze factoren met geldstress zijn negatief, afgezien van het verband tussen geldstress en de frequentie van financiële problemen. Dit verband is positief.

Als we dit toepassen op de data van 2019 en 2020 komen dezelfde factoren naar voren als belangrijkste voorspellers van de mate van geldstress. Dit geeft aan dat de sterke relaties van deze factoren met geldstress stabiel zijn over de verschillende jaren heen.⁵³ (NB: dit betekent ook dat we geldstress over de jaren heen kunnen voorspellen met een model dat hetzelfde is van jaar tot jaar.)

Samenvattend: de resultaten van deze eerste analyse laten zien dat mbo-studenten meer geldstress hebben, naarmate ze meer lenen voor dagelijkse uitgaven, minder terughoudend zijn met uitgaven, vaker financiële problemen ervaren en een kleinere financiële buffer hebben.

3.3 Analyse 2: Welke factoren hangen samen met veranderingen in geldstress?

In het statische model van de tweede analyse zijn de veranderingen in onderstaande factoren opgenomen als voorspellers van veranderingen in de mate van geldstress. Deze analyse is gedaan aan de hand van veranderingen tussen 2018 en 2019 (vanaf nu model 2a) en de veranderingen tussen 2019 en 2020 (vanaf nu model 2b).

1. De vijf typen positief financieel gedrag*
2. Executieve functies⁵⁴*
3. Het opleidingsniveau van het eerdere jaar
4. Problemen op verschillende leefgebieden in het latere jaar
5. Gezondheid, stress en eenzaamheid*
6. Alle gebeurtenissen (life-events) qua persoonlijke situatie en woon- en werksituatie uit het latere jaar
7. Schulden*
8. Financiële buffer*
9. Geldstress*

* In het model zijn zowel de gemiddelden van het latere jaar als de veranderingen ten opzichte van het eerdere jaar opgenomen.

⁵³ Uit een initiële regressieanalyse met schulden als afhankelijke variabele kwamen dezelfde factoren naar voren als belangrijkste voorspellers. Dit benadrukt het belang van deze factoren voor financieel welzijn.

⁵⁴ In het model is zowel de gehele schaal meegenomen als de drie subschalen.

De resultaten van zowel model 2a als model 2b laten zien dat veranderingen in de mate van geldstress het sterkst samenhangen met veranderingen in actief sparen, niet lenen voor dagelijkse uitgaven, terughoudendheid met uitgaven en hoogte van een financiële buffer. De verbanden van deze factoren met veranderingen in geldstress zijn allemaal negatief.

Samenvattend: de resultaten van deze tweede analyse laten zien dat mbo-studenten in een later jaar meer geldstress hebben, naarmate ze in het voorgaande jaar minder spaarden, meer leenden voor dagelijkse uitgaven, minder terughoudend waren met uitgaven en een kleinere financiële buffer hadden.

De resultaten van de eerste twee analyses geven aan dat de mate van geldstress die mbo-studenten ervaren samenhangt met het financiële gedrag dat ze vertonen. In een derde aanvullende analyse onderzochten we welke factoren het sterkst samenhangen met de verschillende typen positief financieel gedrag.

3.4 Analyse 3: Welke factoren hangen samen met positief financieel gedrag?

Voor de derde analyse voerden we afzonderlijke lasso-regressies uit voor elk type positief financieel gedrag. De analytische aanpak was hierbij hetzelfde als bij de eerdere analyses. Dat wil zeggen: in de eerste serie van statische modellen zijn de metingen van verschillende factoren in een bepaald jaar opgenomen als voorspellers van een specifiek positief gedrag in dat jaar. Terwijl in de tweede serie de veranderingen in deze factoren van het ene jaar naar het andere jaar zijn opgenomen als voorspellers van dat gedrag.

In de eerste serie van modellen is geldstress als extra voorspeller opgenomen, terwijl de verschillende types positief financieel gedrag niet zijn opgenomen. In de tweede serie van modellen zijn de veranderingen in geldstress als extra voorspeller meegenomen. Daarnaast is het gemiddelde over de twee betreffende jaren van de afhankelijke variabele (een van de vijf types gedrag) als extra voorspeller in de modellen opgenomen.

Net als bij de eerdere analyses zijn eerst modellen gegenereerd op basis van de data uit 2018 (of veranderingen tussen 2018 en 2019) en vervolgens is getoetst of deze modellen een goede passing ('fit') hadden met de data van 2019 en 2020 (of de veranderingen tussen 2019 en 2020). Hieronder is per type positief financieel gedrag beschreven welke factoren (consequent) de sterkste verbanden hebben met dit gedrag.

3.4.1 Actief sparen

In de modellen voor actief sparen zijn de belangrijkste voorspellers: houding ten opzichte van schulden, hoogte van een financiële buffer en de executieve functie planning. Het eerste verband is negatief, de andere twee verbanden zijn positief. Dit houdt in dat mbo-studenten meer sparen naarmate hun (cognitieve) planningsvaardigheden beter zijn. Ook blijkt dat zij minder sparen naarmate hun houding ten opzichte van schulden positiever is. Daarnaast hebben mbo-studenten die meer sparen een grotere financiële buffer.

3.4.2 Bijhouden van geldzaken

In de modellen voor bijhouden van geldzaken zijn de belangrijkste voorspellers: houding ten opzichte van schulden, zelfeffectiviteit en de executieve functie planning. Ook hier is het eerste verband negatief en de andere twee verbanden positief. Dit houdt in dat mbo-studenten hun geldzaken beter op orde hebben naarmate hun (cognitieve) planningsvaardigheden beter zijn en hun zelfeffectiviteit hoger is. Ook blijkt dat zij hun geldzaken slechter bijhouden naarmate hun houding ten opzichte van schulden positiever is.

3.4.3 Budgetteren

In de modellen voor budgetteren zijn de belangrijkste voorspellers: zelfeffectiviteit, de executieve functie planning en de hoogte van een financiële buffer. De eerste twee verbanden zijn positief, het derde verband is negatief. Dit houdt in dat mbo-studenten meer budgetteren naarmate hun (cognitieve) planningsvaardigheden beter zijn en hun zelfeffectiviteit hoger is. Daarnaast hebben mbo-studenten die meer budgetteren een kleinere financiële buffer.

3.4.4 Niet lenen voor dagelijkse uitgaven

In de modellen voor niet lenen voor dagelijkse uitgaven zijn de belangrijkste voorspellers: houding ten opzichte van schulden en de mate van geldstress. Beide verbanden zijn negatief. Dit houdt in dat mbo-studenten minder lenen voor dagelijkse uitgaven naarmate hun houding ten opzichte van schulden negatiever is en de geldstress die ze ervaren minder is.

3.4.5 Terughoudendheid met uitgaven

In de modellen voor terughoudendheid met uitgaven zijn de belangrijkste voorspellers ook houding ten opzichte van schulden en de mate van geldstress. Ook hier zijn beide verbanden negatief. Dit betekent dat mbo-studenten meer terughoudend zijn met uitgaven naarmate hun houding ten opzichte van schulden negatiever is en de geldstress die ze ervaren minder is.

4. Aanbevelingen voor beleid en praktijk

Vanaf 2018 volgden we drie jaar lang jongeren die bij de start een mbo-opleiding deden. Tijdens deze periode ontwikkelden zij zich verder in opleiding of werk. Ook werden zij in deze periode geconfronteerd met gebeurtenissen die een beroep deden op hun financiële kennis en vaardigheden. Om die reden was het zinvol om juist in deze periode onderzoek te doen naar geldstress onder jongeren. We onderzochten welke factoren samenhangen met geldstress. Een algemene conclusie die we uit dit onderzoek kunnen trekken is dat geldstress samenhangt met financieel gedrag. We kunnen geen uitspraken doen over de richting van deze samenhang, maar we kunnen wel stellen dat jongeren meer geldstress ervaren naarmate zij minder positief financieel gedrag vertonen. Met andere woorden: financieel gedrag doet ertoe als het gaat om het financieel welzijn van jongeren.

Daarnaast geeft dit onderzoek inzicht in de factoren die samenhangen met de verschillende typen van positief financieel gedrag. De resultaten laten zien welke typen financieel gedrag samengaan met meer of juist minder geldstress. Hierdoor weten we beter op welk type gedrag we interventies het beste kunnen richten om geldstress en geldproblemen bij jongeren te voorkomen. Ofwel: we kunnen interventies gericht inzetten.

In dit laatste hoofdstuk vindt u op basis van de uitkomsten van het onderzoek een aantal aandachtspunten voor de aanpak en preventie van geldproblemen bij jongeren. De kern van deze aandachtspunten kunnen we als volgt samenvatten:

Versterk kennis en vaardigheden, maak het gemakkelijk om de goede dingen te doen en wees mild als dat even niet lukt.

Actief sparen en het bijhouden van geldzaken gaat samen met minder geldstress. Stimuleer daarom positief financieel gedrag.

Uit dit onderzoek blijkt dat jongeren die actief sparen en hun geldzaken bijhouden minder geldstress ervaren. Daarom is het belangrijk om interventies te ontwikkelen die dit positieve gedrag stimuleren. Met andere woorden: maak het voor jongeren gemakkelijk om te sparen en om inzicht te krijgen in hun geldzaken.

Beter plannen en geloof in eigen kunnen gaat samen met positief financieel gedrag. Houd daarom aandacht voor financiële educatie.

Uit dit onderzoek blijkt ook dat vooral jongeren die beter kunnen plannen en meer vertrouwen hebben in eigen kunnen positief financieel gedrag vertonen. Kortom: financiële en meer algemene vaardigheden doen ertoe. Financiële opvoeding en educatie blijft daarom belangrijk. Als jongeren vroeg leren hoe zij met geld moeten omgaan en als zij hiermee kunnen oefenen, doen zij de vaardigheden op waarmee zij later grip op hun geld kunnen houden. Om deze reden zou het goed zijn als financiële educatie een vast onderdeel wordt van het curriculum in het primair en voortgezet onderwijs.

Gemakkelijk lenen en uitgeven gaat samen met meer geldstress. Bescherm jongeren daarom tegen financieel onverstandige keuzes.

Jongeren die gemakkelijker geld lenen en/of een positieve houding hebben ten opzichte van schulden ervaren meer geldstress. In hoeverre geldstress leidt tot minder terughoudendheid met uitgeven en lenen of andersom kunnen we op basis van dit onderzoek niet zeggen. We kunnen wel stellen dat er een relatie is tussen de mate van terughoudendheid met uitgeven en lenen enerzijds en geldstress anderzijds. Daarom moeten we jongeren in eerste instantie beschermen. Want: lang niet alle jongeren kunnen

omgaan met de financiële verantwoordelijkheid die zij krijgen als ze 18 worden. Ook na hun 18^e jaar moeten we jongeren beschermen tegen financieel onverstandige keuzes. Het is belangrijk om jongeren te ontmoedigen om schulden te maken of te kopen op afbetaling.

Een positieve houding ten opzichte van schulden hangt samen met minder terughoudend leen- en uitgavegedrag. Onderzoek de rol van deze houdingsaspecten.

Uit ons onderzoek blijkt dat jongeren die positiever denken over schulden minder terughoudend zijn met uitgaven en vaker lenen voor dagelijkse uitgaven. We zien ook dat deze jongeren hun geldzaken minder goed op orde hebben. Wij adviseren daarom om deze samenhang verder te onderzoeken en na te gaan wat nodig is om deze houding te beïnvloeden.

Financiële vaardigheden doen ertoe, maar houd ook rekening met jongeren die minder financieel vaardig zijn.

Jongeren met meer financiële vaardigheden vertonen positiever financieel gedrag. Hierboven benadrukten we daarom al het belang van financiële educatie. Veel jongeren vinden financieel zelfstandig zijn op hun 18^e jaar nog lastig terwijl we dit wel van hen verwachten. Voor deze groep is educatie niet afdoende. Financieel zelfstandig worden, leer je met vallen en opstaan. In dit leerproces is het begrijpelijk dat je zo nu en dan fouten maakt. Het is daarom belangrijk dat private en publieke partijen hiermee rekening houden bij jongeren tussen 18 en 21 jaar, coulance tonen in geval van betalingsachterstanden en hulp aanbieden bij het oplossen van deze schulden.

Belangrijker nog dan coulance op het moment dat het mis gaat, is het voorkomen van financiële problemen. Dit kan door het eenvoudig houden van financiële zaken. Als jongeren geconfronteerd worden met ingewikkelde financiële keuzes voor de langere termijn of complexe procedures zoals het aanvragen van studiefinanciering of andere vormen van inkomensondersteuning, is het voor hen lastig om de goede dingen te doen en vol te houden. Sinds het WRR-rapport *Weten is nog geen doen* weten we dat dat voor iedereen geldt, maar zeker voor jongeren die (nog) minder financieel vaardig zijn. Het is daarom belangrijk dat zowel het bedrijfsleven als overheden zich hier bewust van zijn en hiermee in hun aanbod en dienstverlening rekening houden. Zo weten we bijvoorbeeld dat veel jongeren vanuit onwetendheid geen zorgtoeslag aanvragen. Of dat jongeren niet gemakkelijk een tweede rekening openen om geld opzij te kunnen zetten. Heldere informatie en eenvoudige aanvraagprocedures kunnen het gemakkelijker maken voor jongeren om positief financieel gedrag te vertonen en geldstress te voorkomen.

Literatuur

Ajzen, I. (1991), *The theory of planned behavior*. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)

Amagir, A., Groot, W., Brink, H. van den, & Wilschut, A. (2020), Financial literacy of high school students in the Netherlands: knowledge, attitudes, self-efficacy, and behavior. In: *International Review of Economics Education*, 34, 100185.

Bandura, A. (1977), Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. In: *Psychological review*, 84(2), 191.

Bruijn, E. de & Antonides, G. (2020), Determinants of financial worry and rumination. In: *Journal of Economic Psychology*, 76 (2020), p. 102233,

Centraal Bureau voor de Statistiek, (2020), *Schuldenproblematiek in beeld: Huishoudens met geregistreerde problematische schulden 2015-2018*. Den Haag: CBS.

Claassen, A., Polman, J. & Katteler, H. (2008), *Resultaten. Financieel inzicht van 8-18 jarigen in Nederland*. Den Haag: Wijzer in geldzaken.

Consumer Financial Protection Bureau, (2015), *Financial well-being: The goal of financial Education*.

Dare, S., Dijk, W. van, Dijk, E. van, Dillen, L. van, Gallucci, M., & Simonse, O. (2020), The road to financial satisfaction: Testing the paths of knowledge, attitudes, sense of control, and positive financial behaviors. In: *Journal of Financial Therapy*, 11(2), e2.

Dare, S., Dijk, W. van., Dijk, E. van, Dillen, L. van, Gallucci, M., & Simonse, O. (2022), How Executive Functioning and Financial Self-efficacy Predict Subjective Financial Well-Being via Positive Financial Behaviors. In: *Journal of Family and Economic Issues*. *Iss* (2022), <https://doi.org/10.1007/s10834-022-09845-0>

Doolaard, F., Noordewier, M., Lelieveld, G., Van Beest, I., Gallucci, M., Van Dijk, E., & Van Dijk, W. (2021), *The mutually reinforcing effects of experienced financial scarcity and feelings of social exclusion*. Manuscript submitted for publication.

Dijk, W. van, Werf, M. van der & Dillen, L. van (2021), *The psychological inventory of financial scarcity (PIFS): A psychometric evaluation*. Manuscript submitted for publication

Elst, W. van der, Ouwehand, C., Werf, G. van der, Kuyper, H., Lee, N., & Jolles, J. (2012), The Amsterdam Executive Function Inventory (AEFI): psychometric properties and demographically corrected normative data for adolescents aged between 15 and 18 years. In: *Journal of clinical and experimental neuropsychology*, 34(2), 160-171.

Engelberg, E. (2007), The perception of self-efficacy in coping with economic risks among young adults: an application of psychological theory and research. In: *International Journal of Consumer Studies* 31(1), 95-102.

Greef, M. de & Segers, M. (2016), *Van gezonde taal tot familietaal naar werktal Een literatuuronderzoek naar de problematiek van taal en impact van specifieke taalprogramma's in zes levensdomeinen*. Maastricht/Den Haag: Maastricht University/Stichting Lezen & Schrijven.

Groen, A. & Houtsma, N. (2021) *Nibud Mbo-onderzoek*. Utrecht: Nibud

Hilbert, L., Noordewier, M. & Dijk, W. van (2022), The prospective associations between financial scarcity and financial avoidance In: *Journal of Economic Psychology* 102459

Hilbert, L., Noordewier, M., & Dijk, W. van (2021), *Financial scarcity increases short-term focus: Experimental evidence from a new paradigm*. Manuscript in preparation.

Hung, A. (2014), *Understanding talent attraction: perceived attractiveness of financial 2008reward elements*. (Master's thesis, University of Cape Town).

Joo, S., & Grable, J. (2004), An exploratory framework of the determinants of financial satisfaction. In: *Journal of family and economic Issues*, 25(1), 25-50.

Jungman, N., Kaal, H., Hartogh, V. den & Fermin, B. (2018), *LVB Schulden en Werk. Verkenning van de ondersteuningsbehoefte van mensen met een licht verstandelijk beperking bij de aanpak van financiële problemen ter bevordering van hun arbeidsparticipatie*. Utrecht/Den Haag: Hogeschool Utrecht/Hogeschool Leiden/SBCM.

Keijzer, M. (2018), *Lezen ≠ begrijpen. De invloed van beperkte leesvaardigheid op de omgang met financiële problemen*. Groningen: RUG.

Kempson, E., Finney, A., & Poppe, C. (2017), *Financial Well-Being. A Conceptual Model and Preliminary Analysis*. SIFO, Project Note no 5 – 2017.

Plantinga, A., Zeelenberg, M., & Breugelmans, S. (2018), *De effecten van armoede op voelen, denken en doen*. Working paper.

Lown, J. (2011), Development and validation of a financial self-efficacy scale. In: *Journal of Financial Counseling and Planning*, 22(2), 54.

Lusardi, A., & Mitchell, O. (2014), The economic importance of financial literacy: Theory and evidence. In: *Journal of economic literature*, 52(1), 5-44.

Madern, T., & Schors, A. van der (2012), *Kans op financiële problemen*. Utrecht: Nibud.

Mullainathan, S., & Shafir, E. (2014), *Schaarste: Hoe gebrek aan tijd en geld ons gedrag bepalen*. Amsterdam: Maven Publishing

Netemeyer, R., Warmath, D., Fernandes, D., Lynch, J. (2018), How Am I Doing? Perceived Financial Well-Being, Its Potential Antecedents, and Its Relation to Overall Well-Being. In: *Journal of Consumer Research*, Volume 45, Issue 1, June 2018, Pages 68–89

Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting, (2009), *Geldzaken in de praktijk 2009*. Utrecht: Nibud

Schonewille, G. & Crijnen, C. (2018), *Financiële problemen 2018. Geldzaken in de praktijk 2018-2019 deel 1*. Utrecht: Nibud.

Schors, A. van der, & Stierman, N. (2016), *Financiële opvoeding & het financiële gedrag als volwassene*. Utrecht: Nibud

Schors, A. van der, Schonewille, G. & Crijnen, C. (2019), *Geldzaken in de praktijk 2018-2019*. Utrecht: Nibud.

Teeuw, B., Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1994), *Dutch adaptation of the general self-efficacy scale*. Berlin, Germany.

Westhof, F., De Ruig, L., & Kerckhaert, A. (2015), *Huishoudens in de rode cijfers 2015. Over schulden van Nederlandse huishoudens en preventiemogelijkheden*. Zoetermeer: Panteia.

Wijzer in geldzaken (2020), *Literatuuronderzoek Financieel kwetsbaar*. Den Haag: WIG

Woodyard, A., & Robb, C. (2016), Consideration of financial satisfaction: What consumers know, feel and do from a financial perspective. In: *Journal of Financial Therapy*, 7(2), 4.

WRR, (2017), *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*. Den Haag: WRR.

Xiao, J., Chen, C., & Chen, F. (2014), Consumer financial capability and financial satisfaction. In: *Social indicators research*, 118(1), 415-432.

Bijlage 1 | Beschrijving veldwerk

Doelgroep

De doelgroep van dit longitudinale onderzoek waren jongeren vanaf 16 jaar op mbo-niveau 2 of hoger aan het einde van hun opleiding.

Tabel B1-1 Overzicht respons in 2018, 2019, 2020

Meting	Benaderd	Respons
2018	--	3.011
2019	3.011	938
2020	938	595

Wervingsproces

Om voldoende respons te bereiken, zetten we voor de eerste meting verschillende wervingskanalen in:

1. Benaderen scholen (docenten burgerschap/ decanen/ opleidingsmanagers)
 - Gezamenlijk tijdens de les vragenlijst invullen
 - Op school vragenlijst invullen
 - Student elders via studentenportaal/ nieuwsbrief/ anders
2. Via andere kanalen als MBO Raad, JOB, Scholieren.com, panelbureau etc.
3. Socialemediacampagne waarin we mbo'ers targetten

Medio januari 2018 begonnen we met het benaderen van scholen (docenten burgerschap/ decanen/ opleidingsmanagers). Met een overzicht van de ROC's, verspreid over Nederland en verschillende typen opleidingen, zijn de scholen per e-mail en telefonisch benaderd. Met als vraag aan docenten om de vragenlijst (via een link) te verspreiden onder studenten in de eerste week van april 2018 (het eerste meetmoment). Tijdens dezelfde periode zijn de instanties rondom het mbo-onderwijs (MBO Raad, JOB) benaderd met de vraag het onderzoek onder de aandacht te brengen. Hierdoor kwamen scholen ermee in aanraking. Dit vergrootte de kans op een toezegging. Daarnaast is half februari gestart met de voorbereiding van een socialemediacampagne. Deze is van 13 tot 17 april gelanceerd. De mbo'ers zijn getarget op de socialemediakanalen en direct benaderd.

Tabel B1-2 Respondenten naar wervingskanaal bij meting 1

Wervingskanaal	N	%
Benaderen scholen	2.407	80
Socialemediacampagne	604	20
Totaal	3.011	

Bij de eerste meting heeft 94 procent van de jongeren gegevens achtergelaten om mee te doen met een volgende meting. Deze zijn in 2019 benaderd met een e-mail en drie reminders. Bovendien zijn sms'jes met de link naar het onderzoek verstuurd naar de jongeren die niet reageerden waarvan ook het mobiele nummer bekend was. In totaal zijn vier e-mails en één sms aan de laatste groep respondenten verstuurd. Deze methode van sms is ook toegepast in de derde meting, echter niet na herhaaldelijk sturen van e-mailreminders.

Beloning

Om de respons te verhogen, werkten we met een beloning voor deelname. De beloning voor de eerste meting en tweede meting was een e-voucher van een cadeaubon ter waarde van € 7,50. Voor de derde meting hebben de respondenten een beloning van € 10 gekregen.

Veldwerkperiode

Het veldwerk voor de eerste meting is uitgevoerd van 4 tot 17 april 2018. In 2019 vond van 9 april tot eind mei de tweede meting van het onderzoek plaats. In 2020 liep de responsperiode van 9 april tot 19 mei.

Doorlooptijd vragenlijst

De eerste meting van het onderzoek betrof een uitgebreide vragenlijst. Bij de tweede en derde meting is een aantal vragen niet meer gesteld en zijn enkele nieuwe vragen toegevoegd. De doorlooptijd van de vragenlijsten ligt voor alle metingen rond de vijftien minuten. Alle respondenten die minder dan vijf minuten over de vragenlijst hebben gedaan zijn verwijderd uit de dataset.

Bijlage 2 | Beschrijving respons

Leeftijd en geslacht

Tabel B2-1 Gemiddelde en range leeftijd en geslacht

Meting	Leeftijd	Man*	Vrouw*
2018	19 (17-25)	42%	57%
2019	20 (18-26)	34%	65%
2020	21 (19-27)	32%	67%

* Bij iedere meting gaf 1 procent van de respondenten 'anders' aan bij de vraag met betrekking tot hun sekse.

Opleiding

Tabel B2-2 Opleiding

	2019	2020
	%	%
Ja, ik volg een mbo-opleiding	64	27
Ja, ik volg een hbo-opleiding	15	29
Ja, ik volg een andere opleiding, namelijk:	<1	2
Nee, ik volg geen opleiding	20	42

Tabel B2-3 Niveau mbo-opleiding

	2018 (n=595)	2019 (n=381)	2020 (n=163)
	%	%	%
Niveau 1	-	-	-
Niveau 2	8	5	2
Niveau 3	16	18	20
Niveau 4	76	77	74

Tabel B2-4 Mbo-opleiding naar opleidingsrichting

	2018 (n=595)	2019 (n=381)	2020 (n=163)
	%	%	%
Zorg, Welzijn en Sport	43	40	39
Handel	14	13	12
Zakelijke Dienstverlening en Veiligheid	14	15	14
ICT en Creatieve Industrie	12	12	14
Techniek en Gebouwde Omgeving	7	9	7
Weet ik niet	8	6	4
Voedsel, Groen en Gastvrijheid	2	4	8
Mobiliteit, Transport, Logistiek en Maritiem	<1	<1	1
Specialistisch Vakmanschap	1	<1	3

Werken en wonen

Tabel B2-5 Situatie indien geen opleiding

	2019 (n=210)	2020 (n=257)
	%	%
Ik werk in loondienst, voltijd	48	54
Ik werk in loondienst, deeltijd.	28	23
Ik doe een tussenjaar als:	6	3
Ik werk in loondienst, op oproepbasis	5	6
Anders	3	7
Zzp'er/ondernemer	2	4
Ik heb een werkervaringsplek	2	-
Arbeidsongeschikt	2	<1
In de bijstand	2	2
Ik loop stage	1	-
Werkloos met werkloosheidsuitkering	1	<1

Tabel B2-6 Inkomstenbronnen (meerdere antwoorden mogelijk)

	2018	2019	2020
	%	%	%
Toeslagen	74	77	76
Stage/werkplekvergoeding	65	58	40
Baan	-	55	66
Geld van ouders	60	56	42
Studiefinanciering	67	56	29
Bijbaan	67	55	40

Tabel B2-7 Woonsituatie

	2018	2019	2020
	%	%	%
Bij mijn ouder(s)	86	80	70
Op mezelf, in een appartement/studio/huis	6	8	11
Op mezelf, samen met anderen (bijv. in een studentenhuus)	3	4	5
Samen, met mijn partner	4	7	12